

Iş edende peselen, gep otaryp beýgelmez

Category: Kitapcy, Maliýe we ykdysadyýet

написано kitapcy | 23 января, 2025

Iş edende peselen, gep otaryp beýgelmez IŞ EDENDE PESELEN, GEP OTARYP BEÝGELMEZ

Üns merkezinde – ykdysadyýet...

Üns merkezinde – tarykatlar...

Üns merkezinde – täze açylan mekdepler...

Üns merkezinde – "Mawy watana" tiňkesini diken imperializm...

Barsy biri-biri bilen baglanyşykly. Ýagdaý şeýle:

"Ykdysady-syýasy" adalgasyny ilkinji bolup, 1615-nji ýylda fransuz ykdysatçysy (we dramaturgy) Antuan de Monkretýen ulanyaşa girizdi. Osmanla bu adalga 300 ýıldan soñ geldi! (Şeýle-de, dünýäniň ilkinji ykdysadyýet kafedrasy hem 1763-bji ýylda Wena uniwersitetinde açyldy. Respublikamyza çenli bizde munuň ady-eserem ýokdy...)

Nämäni düşündirjek bolýanymy hazır aýdaryn, ýone ilki şu aşakdakylary yazmasam bolmaz:

1600-njy ýyl. Ýurtlaryň adam başyna düşýän ortaça girdejisi şeýledi:

Hytaý – 600 \$, Germaniya – 791 \$, Fransiya – 841 \$, İspaniya – 853 \$, Angliya – 974 \$, İtaliya – 1100 \$, Hollanda – 1391 \$, Osmanlı – 600 \$...

1800-nji ýyl.

Hytaý – 600 \$, Germaniya – 1077 \$, Fransiya – 1135, İspaniya – 1008 \$, Angliya – 1706 \$, İtaliya – 1117 \$, Hollanda – 1738 \$, Osmanlı – 643 \$.

Respublikamyzyň gurlan 1923-nji ýylyna ser salalyň:

Hytaý – 562 \$, Germaniya – 2750 \$, Fransiya – 3654 \$, Ispaniya – 2290 \$, Angliya – 4760 \$, Italiya – 2763 \$, Gollandiya – 4635 \$, Osmanly Türkiyesi – 712 \$.

Ýewropa ýurtlary bilen Osmanly deňeşdirenimizde; 1600-1923-nji ýyllar aralygynda Osmanlyda adam başyna düşyän girdeji 18.7% artýan bolsa, bu görkeziji Germaniyada 247.7%, Fransiyada 346.4%, Ispaniyada 168.5%, Angliyada 388.7%, Italiyada 151.2%, Gollandiyada 235.6% boldy. (Hytaýda bolsa zordan -6.3% boldy.) Ýewropada girdejiniň artyşy şular ýaly ýokary derejedekä, Osmanly we Hytaýdyr Aziýa ýurtlary näme üçin beýle yza galdyka?

Gürrüsiz, dürli-dürli nijeme sebäpleri bar.

Meselem:

- **BOÝUN SUNMA MESELESI**

Professor Riçard Isterlin (1926-njy ýylда doglan).

ABŞ-ly ykdysatçy (we demograf)...

Ol şeýle diýdi:

"Näme üçin dünýäniň hemme ýurdy deňgyraňly ösüşde däl?"

Munuň jogabyny-da özi berdi:

" – Käbir ýurtlarda modern ykdysady ösüsüň çäkli galmagynyň sebäbi – ýurtlaryň arasyndaky bilim sistemasynyň gurulmagy we onuň geriminiň giñemegi bilen baglanşykly döwürlere täsir edýän dini, syýasy, ideologik tapawutlylyklaryň bolmagydyr."

Ylmy ösüşleriň bolup geçen 1800-nji ýyllarynda Angliyada kämillek ýasyna ýeten ilateň sowat derejesi aýal-gyzlarda 40%, erkeklerde 60%-di.

Edil şol wagtlar Osmanlyda bu görkeziji 2-3%-den geçenokdy.

Uçurymyň sebäbi nämede?

Meselem:

Çaphana-poligrafiýa Ýewropa 1445-nji ýylда, Osmanla 1727-nji ýylда geldi! Munuň sebäbineniň – patyşalaryň öz oturan tagtlaryny, häkimiýetlerini pugtalandyrmak üçin eliniň astynda saklaýan tarykatlarynyň öñe süren dini tutaryklarydygyny bilmeýän bardyr öýdemok.

Galyberse-de, "Heýeti-Wukela" (döwlet apparatyna giren şeýhulyslamlar, şerigat düzgünlerinie gözegçilik edýän ulamalar, kazylar, müfyiler ylym-bilimiň üstündäki

kölegelerinw howp salaýjak, boýun sunujylyk medeniýetini ýykaýjak täzeçillige – täze oýlap tapyşlara idin bermedi. Könelşen ylmy däpler atadan oglar geçmäge dowam etdi, modern mekdepler, hususanam zehindir ukyp-başarnyk gerek däldi!

Hut şol döwür... Ýewropa senagatlaşmaga tarap ädim ädýärkä, Osmanlyda dini perdelenip goýlan päsgelçilikler ykdysady galkynyşyň amala aşmagyna ýol bermedi. Yzyndan 1800-nji ýllarda imperializme doly garaşlylyk döwri başlady. (Kimdır biriniň öwüp arşa çykaran Osmanlysy importdan 5%, eksportdan 12% paç alyp, öz senagatyny özi ýok eden ýurtdy!)

Täzelenişe-özgerişe duşmançılık beslemekde imperializm bilen dini fanatizm hemiše hyzmatdaşlyk edip geldi. Imperializm ekspultatirleýsi serisde hökmünde ýerli komprador gatlagy bilen işleýän iş güýjüni maksadalaýyk bolanyny ýeterlik hasaplady.

1870-nji ýllarda Angliýada, Germaniya, Gollandiýada, Fransiýada ilateň sowatlylyk derejesi 75-80%-e ýeten bolsa, Osmanlyda bu görkeziji 2-ä hem ýetmedi!

• SAPAK EDINEMZOK

1881-nji ýyl.

Ýewropalyar algylaryny almak üçin osmanly girjedisine şärikdeş "**Düýuny-Umumiýäni**" (*Düyun-u Umumiye – Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi – ýagny Osmanly döwletiniň içerki we daşarky bergilerine gözegçilik edýän gulluk.*) gurdy.

"Düýuny-Umumiýäniň" edara binasynyň Atatürkün görkezmesi bilen 1933-nji ýylда Stambuluň oglanlar gimnaziýasyna berilmeginde aýratyn bir many bar bolsa gerek. Atatürk şeýle diýipdi:

"Mekdebiň berjek ylym-bilimi arkaly türk halky, türk sungaty, türk ykdysadyýeti ähli ajaýyglyklary bilen kämilleşer..."

Bu medeniýet bilen doly garaşszlygymyzy gazanyp bildikmi?

Geçen ýyl – 2019-njy ýylда ýurtlaryň adam başyna düşýän ýyllık girdejisi şeýle boldy:

Hytaý – 10.2 müň \$, Germaniya – 47.1 müň \$, Fransiya – 42.8 müň \$, Ispaniya – 27.9 müň \$, Angliya – 43.9 müň \$, Italiya – 35.4 müň \$, Gollandiýa 40.7 müň \$, Türkiye – 8.2 müň \$...

1 milliard 436 million ilaty bolan Hytaýyň "baýdagynyň parlamagy" ünsüñizi çekendir. Taryhda birinji gezek Hytaýdan yza galdyk. Muňa hiç kelle "döwmäliňmi"?

Dünýäde dini mekdeplere-ymam hatyplara okuwçy ýollama rekordsmeni bolmagymyz bilen ykdysady galkynysdaky şowsuzlygymyzyň arasynda nähili ilteşik bolup biler?

Fanatikligiň-ýoksullygyň sebäbi bolan osmanly medreselerinden we olaryň okuw maksatnamalaryndan, tarykatlardan we olaryň fondlaryndan hiç sapak alma netimiz ýokmy?

Atatürk döwrünü hasaba goşmanymyzda, ýurдумыз gündelik pragmatist syýasatdan halas bolup bilenok, yzagalaklykdan hiç saýlanyp bilemezok....

Soner YALÇYN.

"SÖZCÜ" gazeti, 22.09.2020 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW. Maliýe we ykdysadyýet